

DİYARBAKIR'DA SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLAR ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA*

A SOCIOLOGIC STUDY ON THE CHILDREN WORKING ON THE STREETS IN DİYARBAKIR

Rıfat BİLGİN

MEB Öğretmen-Sosyolog, Cumhuriyet İÖO, ELAZIĞ

rifatbilgin@gmail.com

ÖZ

Bu çalışma, Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların genel profillerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma ağırlıklı olarak sokakta çalışan çocukların; sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri, sokakta çalışma nedenleri ve sokakta karşılaşılan riskler gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışma, çocukların sokakta çalışma nedenleri arasında özellikle göç ve yoksulluk faktörlerine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu çalışma; sokakta çalışmaya başlayan çocukların cinsel, fiziksel ve duygusal şiddete maruz kaldıkları ve aynı şekilde çocukların giderek suça eğilimli hale geldikleri yönünde bulgular saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sokakta çalışan çocuk, Diyarbakır, Göç, Yoksulluk, Riskler

ABSTRACT

This study aims to put forth the general profiles of the children working on the streets in Diyarbakır. The study mostly focuses on the children who work in the streets, their socio-economic and demographic situations, the reasons of their working on the street and it also focuses on the risks which are confronted in the streets. This study especially draws attention for factors of immigration and poverty of these children among the reasons of working on the streets. Furthermore this study also puts forward that the children who start to work on the streets are subjected to some sexual, physical and emotional violence and similarly they tended to criminal practices.

Keywords: Children working on street, Diyarbakır, Immigration, Poverty, Risks.

---

* Bu çalışma, "Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım: Diyarbakır Örneği" başlıklı doktora tez çalışmasının bulgularının kısa bir değerlendirmesinden oluşmaktadır.

1.GİRİŞ

Çocuk emeğinin kullanımı veya çocuğun erken yaşta çalışma yaşamında yer alması sorunu, birçok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de yaşanan temel problemlerden biri haline gelmiştir. Ancak, çocukların çalışmalarına neden olan toplumsal etkenler, ülkeden ülkeye veya ülke içinde yaşanan kentin özel şartlarına göre değişiklik gösterebilir. Her ne kadar farklı toplumsal ve kültürel kaynakları olsa da, erken yaşlarda çalışma yaşamına katılma çocuk açısından çeşitli sorunlara sebep olabilmektedir. Bu sorunlar; sosyal, psikolojik ve fiziksel problemler şeklinde tezahür edebilir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, ülkemizde de, çocukların erken yaşlarda çalışmaya başlamalarında ailenin içersinde bulunduğu yetersiz ekonomik şartlar en önemli faktörler arasında yer alır. Aynı şekilde, çocukların çalışmasında ailenin geldiği geleneksel sosyo-kültürel çevrenin oluşturduğu bilinç düzeyi de etkili olabilmektedir.

Çocukların çalıştırılması, çocuk işgücünün istismarı, sokakta çalışan ve sokakta yaşayan çocuklar sorunu günümüzde çözüm bekleyen sorunlardan biridir. Türkiye’de birçok çocuğun ailelerini ya da kendilerini geçindirmek için çalışma yaşamında erken yaşta yer aldığını görmekteyiz. Çalışan çocuklar; tam gün, okul dışı zamanlarda ve mevsimlik olarak çalışmaktadırlar. Sokakta çalışan bazı çocukların diğer sektörlerde çalışan çocuklar gibi ailelerinin bütçesine katkıda bulunmak için sokakta çalıştıkları, sokakta bulunan bir kısım çocukların ise aile desteğinden tamamen uzak, başıboş dolaşan, evden kaçan ya da evden atılan çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Bu son grupta yer alan çocuklar da, sokakta çeşitli işler yapmakta, ekmek parası kazanmak için türlü mücadeleler vermektedirler (Zeytinoğlu, 1989:241).

Sokakta çalışan çocuklar, çocuk emeğinin farklı bir grubunu oluşturmaktadırlar. Sokakta çalışan çocukların çalışma mekânlarının ve çalışma biçimlerinin kurumsal bir yapı arz etmemesi gibi nedenlerle diğer çalışan çocuk gruplarından ayrılmaktadırlar. Sokakta çalışan çocuklar, ailenin geçim sorumluluğunu sokaklarda veya pazarlarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuklardır. Bu çocukların içinde buldukları aile ortamı, onlar için kültürel faaliyet ve günlük yaşam mekânları olmaktan çıkmıştır. Çünkü normal bir birey için günlük faaliyetlerin gerçekleştirildiği gündüz saatlerinde, bu çocuklar çalışmak için sokaklarda bulunmaktadırlar. Bu sebeple de, sokak, bu çocuklar için günlük faaliyetin gerçekleştiği en önemli mekân halini almıştır. Sokakta çalışan çocuklar, sokağı bu kadar yoğun olarak kullanmalarına rağmen, akşam evlerine dönmektedirler. Diğer bir deyişle bu çocuklar için, yaşadıkları evler; oyun, kültürel faaliyet ve günlük yaşam mekanları olmaktan çıkmıştır (Akyüz, 2000:518–519, Ennew, 2003:15).

Dünyanın her yerinde (yollarda, kent meydanlarında vb) görülen sokak çocukları (sokakta çalışan ve yaşayan) fiziksel görünürlüklerine karşın genellikle görmezden gelinen ve dışlanan çocuk grubunu oluşturmaktadırlar. Bütün fiziksel görünürlüklerine karşın, paradoksal bir biçimde en görünmezler arasında olmaları dolayısıyla da, bu çocuklara eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin ulaştırılması ve koruma sağlanması çok güçtür. (UNICEF, 2006:35–40).

Dünya genelinde sokakta çalışan ve yaşayan çocuklarının sayısal boyutu ile ilgili kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak, yapılan tahminlere göre bu sayının 10 milyon civarında olduğu söylenebilir. Kentsel nüfus artışı ve kentleşme hızına bağlı olarak bu sayının daha da artacağını öngörmek mümkündür. Sanayileşmiş en zengin büyük ülkelerinin kentleri dâhil, dünyanın her yerinde sokakta çalışan ve yaşayan çocukları bulmak mümkündür (UNICEF, 2006:35–41). 1992 yılında, ILO-IPEC ve Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen ortak proje kapsamında, Ankara’da 12 bin çocuğun sokakta çalıştığı/yaşadığı saptanmıştır. Aynı şekilde, 1997 yılında Diyarbakır’da 2300 ve 1998 yılında da Gaziantep’te 1200 civarında çocuğun zor koşullar altında sokakta yaşadığı/çalıştığı tespit edilmiştir. Sokak çocukların sayısal büyüklüğünün bilinmesi, götürülecek hizmetler ve uygulama projeleri açısından önemlidir (Atauz, 1998:73).

Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin bir türü olarak kabul edilen sokakta çalışan çocuklar sorunu, giderek ülkemizin önemli bir problemi haline gelmektedir. Bu sebeple sosyoloji disiplinin de ciddi bir toplumsal sorun olarak algılanan bu olguya ilgisiz kalması beklenemez. Çünkü sosyal problemler, sosyolojinin önemli ilgi alanlarından birini teşkil etmektedir. Sosyolojinin, sosyal problemlerle olan ilişkisi de çok eskilere dayanmaktadır. Bir anlamda sosyal problemler, sosyolojinin ortaya çıkış gerekçesini oluşturmuştur. Comte, Marx, Durkheim ve Spencer gibi önde gelen düşünürlerin; kendi yaşadıkları dönemlerde toplumsal değişmelerle birlikte anılmaya başlanan devrim, endüstrileşme, kentleşme, sosyal hareketlilik gibi gelişmelerin toplumsal yaşamda yarattığı sorunlar üzerinde odaklaştıkları görülmektedir. “Sosyal düzenin” nasıl sağlanacağı ve değişmelerin ne tür sorunlar yarattığı/yaratacağı hususu, bu dönemin önde gelen ilgi konularından birini oluşturmaktadır (Kızmaz, 2002:16-17). Bu nedenle, Becker, sosyolojiyi, “sosyal problemlerin bilimi” olarak kabul etmektedir. Ona göre sosyolog da, bu sosyal sorunları araştıran sosyal bilimcidir. Yani sosyolog, toplumsal problemlerin ortaya çıkma koşullarını araştırarak, toplumsal düzeni tehdit altında tutan bu problemlerden kurtarmanın yolunu arayan kişidir (Kızılcıkelik, 1996: 144).Genelde ülkemizde ve özelde de Diyarbakır’da

giderek daha yoğun bir şekilde dikkat çeken sokakta çalışan çocukların sosyolojik açıdan incelenmesi bu nedenle önem arz etmektedir.

Ülkemizde ve gelişmekte olan birçok ülkede sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklarla ilgili olarak yapılan araştırmalarda, bu konuya ilişkin farklı yaklaşımların geliştirildiği görülmektedir. Bu yaklaşımlardan bazıları, çocukların içinde bulunduğu yoksulluğu, çaresizliği acıma duygusuyla veya popüler gazetecilik bakış açısıyla ele alırken, bazı araştırmalar da bu çocukların durumlarını patolojik bir içerikle ele alarak, onları suçlu imgelerle etiketlemektedir (Altuntaş, 2003:231-232). Bu nedenle söz konusu her iki yaklaşım da, sorunun çözümüne yönelik ciddi katkılar ortaya koymaktan uzaktır. Bu problemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik kaynaklarının, çocukların çalışma koşullarının, sosyal ilişki biçimlerinin ve içine düştükleri psikolojik sorunların bilimsel bir bakışla ele alınması gerekmektedir.

Bu araştırma, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Diyarbakır örneğinde sokakta çalışan çocuklar sorununu irdelemektedir. Sokakta yaşayan çocuklar sorunun araştırılması için Diyarbakır kenti son derece önem arz eden illerden birini teşkil etmektedir. Ülkemizin diğer illerinde yapılan bazı araştırmalarda, sokakta çalışan ve diğer risk altındaki çocukların genellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinin kentlerinden göç eden ailelere mensup oldukları dikkat çekmektedir. Bu araştırmalarda çocukların azımsanmayacak kısmı da Diyarbakır'dan göç eden ailelere mensup oldukları görülmüştür (bkz. Karatay, 2000, Altuntaş, 2003). Bu sebeple, sokakta risk altındaki yoğun çocuk nüfusu ile dikkat çekici bir vaziyet gösteren Diyarbakır kent merkezindeki sokakta çalışan çocukların araştırılması önem teşkil etmektedir. Özellikle terör ve bununla ilintili olarak gerçekleşen yerinden edilmelerden veya zorunlu göçten kaynaklanan nüfus hareketinin getirdiği büyük orandaki nüfus kütesinin Diyarbakır kent merkezine yerleşmesi, sokakta çalışan çocuk probleminin burada daha yoğun görülmesine sebep olmuştur.

Çalışan çocuklar sorunu, çok boyutlu bir sorundur. Bu sorun; sorun alanı, sorunun ortaya çıkmasını etkileyen etmenler ve ortaya çıkan görünüm açısından çok yüzlü (multiple face) bir durumdur. Çalışan çocuklar sorununa etki eden ailesel faktörler sorunun mikro yüzünü meydana getirirken; çocukların çalışmasına yol açan ülke düzeyindeki yoksulluk, işsizlik, değişim süreci ve göç faktörleri ise sorunun makro yüzünü oluşturmaktadır (Küçükkaraca, 2001:354).

Bu araştırmada; sokakta çalışan çocukların bazı sosyo-demografik ve ekonomik özellikleri, çocukların sokakta çalışmalarında etkili olan etmenler, çocukların sokakta

çalışma esnasında karşı karşıya kaldıkları ihmal/istismar ve çalışma koşullarının yarattığı bazı olumsuzluklar gibi konular irdelenmektedir. Çocukların sokakta çalışmalarında etkili olan unsurlar içerisinde özellikle; son zamanlarda bölge düzeyinde süren terör ve güvenlik nedeniyle yaşanan yoğun istem dışı göç, yoksulluk ve geleneksel-kırsal kökenli değerler ele alınacaktır. Araştırmada, ayrıca çocukların sokakta yaşadıkları sosyo-psikolojik ve fiziksel sorunlar ve sokakta kötü davranış kazanma (madde kullanma alışkanlığı edinme, suç ve sapma davranışlarını sergileme gibi) olasılıkları da belirtilmeye çalışılmaktadır.

Diyarbakır kentindeki sokakta çalışan çocuk olgusunu açıklamaya çalışan bu araştırma, farklı kurum ve mekânlarda bulunan çocuklarla görüşme yapmak ve anket uygulamak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, 75. Yıl Çocuk ve Gençlik Merkezi'ne devam eden 161 ve sokakta kurumsal destekten yoksun olarak çalışan 199 ve araştırma için izin alınan sürede sokakta çalışan ve suç isnadı ile Çocuk Şube Müdürlüğüne getirilen 40 çocuk olmak üzere toplam 400 sokakta çalışan çocuk bulunmaktadır.

2. ARAŞTIRMA BULGULARI VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma bulgularına bakıldığında, sokakta çalışan çocukların % 86.8'inin erkek çocukların oluşturduğu görülmektedir. Sokakta çalışan kız çocuklarının oranı ise % 13.3'tür. Gerek bu veriler, gerekse de dünyada ve ülkemizde yapılan diğer çalışmalar da (bkz. Altuntaş, 2003, Karatay, 2000, Atauz, 1998), çocukların işgücünün her türünde cinsiyetler bağlamında bir dengesizliği yansıttığını gözler önüne sergilemektedir. Kız çocukların sokakta çalışma oranının erkeklere nispeten az olmasının önde gelen nedenleri arasında, toplumsal değerler son derece önem arz etmektedir.

Çocukların yaş dilimleri aralığına bakıldığında ise; 11-14 yaş grubunun en yüksek değeri aldığı (% 70.5) ve bu grubu oransal olarak 15-18 yaş dilimleri aralığının (% 24.8) izlediği görülmektedir. 7-10 yaş grubunun evren içerisindeki oranı ise % 4.5 olarak gerçekleşmiştir. Tüm bu oransal veriler, bu çocukların çoğunun ilköğretimin birinci kademesinin ikinci, üçüncü, dördüncü sınıflarında okuyan/okuması gereken bir dönemde sokakta çalışmaya başladıklarını göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 138 Sayılı Kararı'na göre, iş hayatına başlama için minimum yaş konusunda zorunlu okul eğitiminin tamamlandığı yaştan aşağı olmayacağını hükme bağlanmıştır.

Aynı şekilde araştırma bulgularına göre, çocukların çalışmaya başlama yaşının 8 yaşında en yüksek değeri (% 21.8) aldığı görülmektedir. Bu oransal yoğunluğu, sırasıyla 7 ve 10 yaşlardaki çocuk oranı (% 17) izlemektedir. Sokakta çalışan çocukların sokakta çalışmaya başlama yaşını 5 yaş olarak belirtenlerin oranı (% 6.3) da yüksektir. 5 yaşında

çocukların sokakta çalışmaya başlama nedeni, ailelerin içerisinde buldukları yoksulluğa bağlanabilir.

Çalışmaya başlama yaşı, çocuk açısından önemli bir sorundur. Çalışmaya başlama yaşı, çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimini doğrudan etkileyen etmenlerden biridir. Bu sebeple, iş ya da çalışma hayatına başlama yaşı, çocuğun bedensel ve ruhsal gelişimi açısından sorun oluşturmayacak bir dönemde olması gerekir. Günümüzde, özellikle gelişmekte olan birçok ülkede, çocuklar küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlamaktadırlar. Çocuğun çok erken yaşlarda çalışmaya başlama durumunda çocuğun gelişim sürecinin bundan olumsuz bir şekilde etkilenmesi mümkündür. Bütün bu sebeplerden dolayı, pek çok ülkede çocuğun iş hayatına başlama yaşına ilişkin hukuki ve yasal düzenlemeler yapılmıştır (Duyar vd. 2003:92–93).

Bu araştırmada ele alınan diğer bir değişken de, ebeveynlerin eğitim düzeyidir. Çalışan çocukların, eğitim seviyesi genelde düşük ailelerden geldikleri bilenen bir gerçektir. Araştırma bulgularında; sokakta çalışan çocukların % 78.8'inin annelerinin okur-yazar olmadıkları, % 14'ünün okur-yazar ancak herhangi bir okul mezunu olmadıkları ve % 7.3'ünün de ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir. İlköğretim mezunu olanların önemli bir oranı (% 6.8) da, ilkokul mezunu olduğu dikkat çekmektedir. Aynı şekilde çocukların babalarının % 43'ü ilköğretim düzeyinde (% 39.5'i ilkokul mezunu ve % 3.5'i ortaokul mezunu) bir diplomaya sahiptir. Babalarının % 19.8'i okur-yazar bile değildir. Lise düzeyinde bir öğretim kurumundan mezun olanların oranı ise % 4'tür. Geriye kalanlar ise, (% 29.3) okur-yazar ama herhangi eğitim kurumunda mezun değildirler. Bu veriler, sokakta çalışan çocukların % 53.6'sının babalarının hiçbir eğitim kurumundan mezun olmadıklarını göstermektedir.

Çalışan çocukların ebeveynlerinin eğitim düzeyi düşük olduğu için çocuklarını yeterli düzeyde ve bilinçli olarak yetiştirmeleri oldukça güçtür. Bir anlamda ebeveynlerin eğitim düzeyi onların çocuk sorumluluğu konusundaki sorumluluk düzeyini etkilemektedir. Bu çerçevede, ebeveynlerinin eğitim düzeyinin yetersizliği, çocuklarının çalışmalarının sebep olacağı tehlike ve riskleri tahmin etme düzeyini de etkilemektedir (Fidan, 2004:33-34).

Örneklem kapsamında görüşülen sokakta çalışan çocukların büyük bir oranının (% 81.5) okula devam ettikleri görülmektedir. Okula devam etmediklerini belirtenlerin oranı da % 18.5 olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde, bir eğitim kurumuna devam eden çocukların % 88.7'si ilköğretim düzeyinde olan okullara devam etmektedirler. Geriye kalan % 11.3'ü de, ortaöğretim kurumlarına devam eden çocuklar oluşturmaktadır. Öte

yandan çocukların % 86.4'ü sokakta çalışmaya başladıktan sonra okuldaki başarılarının olumsuz yönden etkilendiğini belirtmişlerdir. Geriye kalan % 13.6'lık oran ise başarılarının böyle bir faktörden dolayı etkilenmediğini dile getirmişlerdir. Sokakta çalışan çocuklar açısından önemli bir sorun, çalışma yaşamında bulunan çocukların okula devam edip etmeyecekleridir. Boidin'in belirttiği gibi, özellikle kentsel alanlarda çalışan çocuk daha baştan, onu çalışmaya zorlayan ekonomik ve ailesel baskı ile öğrenme isteği ve gereksinim arasında ikilem yaşamaktadır. Böylece çocuk, daha baştan onu çalışmaya iten ekonomik nedenler, ailesel baskı ve okulun öncelikleri arasında bir gerilim yaşamak durumunda kalmaktadır. Bu dayanılmaz durum, çocuğun tamamen okulu terk etmesine kadar uzanabilmektedir (Boidin, 1995:18).

Sosyo-demografik ekseninde çocukların sokakta çalışmalarıyla ilgili olarak ele alınması gereken faktörlerden biri de, göç olgusudur. Araştırma bulguları, çalışan çocukların çoğunun ailelerinin yakın bir dönemde kente göç edenlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır (% 81.8). Sokakta çalışan göç çocuklarından, ailelerinin göç etme nedeni olarak doğrudan "terör ve güvenlik olayları" olarak belirtenlerin oranı da % 42.8'dir. Bu sonuçlar sokakta çalışan çocuklar sorunu ile zorunlu göç arasındaki ilişkiyi belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Genel anlamda çocuk işçiliğinin, özel anlamda da sokakta çalışan çocuklar sorununun açıklanmasında önde gelen unsurlardan biri de ekonomik faktörlerdir. Aileler için yoksulluğun ve işsizliğin kronikleştiği durumlarda, çoğunlukla çocukların çalışma yaşamına itildiği görülmektedir. Böylece çocukların çalışma yaşamına katılmasının arka planındaki unsurlardan bazıları doğrudan, bazıları da dolaylı olarak onların erken yaşta çalışma yaşamında yer almalarında etkili olmaktadır. Bu söz konusu unsurlar; ebeveynin çalışma durumu, aylık gelir durumu ve hanehalkı büyüklüğüdür.

Araştırma bulguları, çocukların babalarının çoğunlukla (% 74) ücret getirici herhangi bir işte çalıştığını ortaya koymuştur. Ancak, çocukların babalarının sadece % 20.8'i düzenli bir işte çalıştıkları (kamu işçisi, özel sektör işçisi, memur, esnaf, kapıcı, emekli kamu ve özel sektör işçisi) tespit edilmiştir. Ayrıca çocukların % 26'sının babasının işsiz olduğu saptanmıştır. Çalışan çocukların annelerinin çalışma durumu incelendiğinde ise, neredeyse onların tamamına yakın kısmının (% 90) ev dışında gelir getirici bir işte çalışmadığı görülmüştür. Geriye kalan % 10 oranında çalışan kadınlar da; evde ve büroda temizlik, çocuk bakımı, tarlada pamuk çapalama veya toplama, evde dikiş dikme ve nakış yapma gibi işlerde çalışmaktadırlar. Aynı şekilde çalışan annelerin hiçbirinin de sosyal güvence gerektiren işlerde çalışmadıkları saptanmıştır.

Diyarbakır'da aile yoksulluğu ile çocukların sokakta çalışması arasında doğrudan bir ilişkidenden bahsedilebilir. Bu araştırmanın yapıldığı dönemde, sokakta çalışan çocukların ailelerinin aylık gelir ortalaması 325,75 YTL olarak saptanmıştır. Tüm sokakta çalışan çocukların ailelerinin % 74.6'sının ortalama aylık geliri 100–200 ve 301–400 YTL arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu verilere göre sokakta çalışan çocukların % 52.3'nün ailelerinin aylık gelirinin 1 Ocak–30 Haziran 2004 tarihleri arasında 16 yaşından büyükler için geçerli net 303 YTL'nin altında olması, ailelerin içerisinde bulunduğu yoksulluğu gözler önüne sermektedir. Geriye kalan % 25.6'lık orandaki ailelerin aylık gelirleri 401–500 YTL ile 701 ve üstü YTL aralığında olduğu görülmüştür. Bu veriler, Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların tümünün ekonomik yönden zorluklar içerisinde olan “dar gelirli” diye tarif edebileceğimiz yoksul ailelerin çocukları olduklarını göstermektedir.

Hanehalkı büyüklüğü ile çocukların çalışması arasında da bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Çünkü ailedeki kalabalık kişi sayısı; ailenin gıda, giyim, eğitim gibi masraflarına ayıracakları para miktarını da yükseltmektedir. Düzenli bir işe bile sahip olmayan bir ailede, bireylerin kalabalıklığı daha fazla kişinin çalışmasını, özellikle de çocuğun aile bütçesine katkı amacıyla çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların kardeş sayılarının aritmetik ortalaması 6.80 kişidir. Çocukların ebeveynleri de bu sayıya dâhil edildiğinde, ailedeki kişi sayısı 8.81'e çıkmaktadır. Sokakta çalışan çocukların aile üyelerinin kalabalık olması da, çocukların çalışmasını gerektirmektedir. Bazen de ailenin yoksulluğu ve çocuklara ilişkin olumlu değerlerden yoksun olma veya geleneksel olarak çocuğa yüklenen anlamdan dolayı ailedeki tüm çocukların çalışma yaşamında yer aldıkları görülebilmektedir.

Çocukların çalışma sonucunda elde ettikleri gelir ile çocukların çalışma yaşamında yer alma veya bunu sürdürmeleri arasında da bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların % 96.8'nin emeğinin karşılığı olarak kazandığı aylık para, 1 Ocak–30 Haziran tarihleri arasında 16 yaşından küçükler için geçerli net asgari ücret miktarı olan 257 YTL 94 YKr liranın altında bir miktara tekabül ettiği görülmektedir. Böylece çocukların ancak % 3.2'nin ortalama aylık gelirleri asgari ücretten az bir miktarda fazladır. Çocukların ortalama günlük gelirleri 3.07 YTL, aylık ortalama gelirleri de 92.1 YTL'dir. Çalışan çocukların kazançlarının hanelerine olan katkısı birbirinden farklılık arz etmektedir. Çocukların kazandıkları paranın hane aylık gelirine olan katkısı minimum % 4.29, ortalama katkısı % 28.31 ve maksimum ise aile gelirinin tamamına kadar olan oranlara göre değişebilmektedir. Her ne kadar, çocukların aylık ve günlük kazançları düşük bir miktara tekabül ediyorsa da, bu veriler sokakta çalışan

çocukların kazandıkları paranın aileleri açısından önem arz ettiğini göstermektedir. Öte yandan Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların elde ettikleri ortalama günlük para miktarına cinsiyetler açısından bakıldığında ise; erkek çocukların % 70.4'nün, kız çocuklarının ise % 94.4'nün 1-4 YTL kazandıkları görülmüştür. Böylece Diyarbakır'da erkek çocukların, kız çocuklarına göre daha fazla para kazandığı sonucuna varılmaktadır. Bu durumun sebebi erkek çocukların günlük çalışma sürelerini daha uzun tutmaları ve ailenin erkek çocuklardan daha fazla miktarda para getirmelerini zorunlu kılmalarıdır. Ayrıca, erkek çocuklarının çalıştıkları iş türünün (simit satma, ayakkabı boyama, atık toplama v.b) kız çocuklarına (mendil, çekirdek, su satma v.b) kıyasla daha fazla kazanç getirici iş türleri olmasının da bunda etkili olduğu söylenebilir.

Sokakta çalışan çocuklarla ilgili ele alınması gereken temel değişkenlerden biri de sokakta çalışan çocukların sokakta maruz kalabilecekleri şiddettir. Bu şiddet çoğunlukla fiziksel ve cinsel şiddet şeklinde gerçekleşmektedir. Araştırma alanındaki bulgulara bakıldığında, sokakta çalışan çocukların çoğunun (% 79.2) sokakta çalıştıkları süre zarfında çeşitli kişi ve gruplarca fiziksel şiddete maruz kaldıkları saptanmıştır. Bu oran oldukça dikkat çekicidir. Şiddete maruz kalan bazı çocukların, duygusal ve ruhsal sorunları yaşayabilecekleri bu çerçevede öngörülebilir.

Sokakta çalışan çocuklar, sadece duygusal ve fiziksel şiddete maruz kalmamaktadırlar. Aynı zamanda sokakta çalışan çocukların 1/5'i (%19.8) sokakta çalışmaya başladıktan sonra kendilerine veya arkadaşlarına yönelik cinsel taciz olaylarının gerçekleştiğini dile getirmişlerdir. Çocuklarla yaptığımız görüşmelerde, çocukların çoğunlukla, cinsel istismara maruz kalma olaylarında arkadaşlarına veya tanıdıklarına yönelik olanlarını çok daha kolay bir şekilde ifade ettikleri görülmüştür. Kendilerine yönelik gerçekleştirilen istismarları ise, anlatmaya pek yanaşmadıkları gözlenmiştir. Bu nedenle, sokakta cinsel şiddete maruz kalan çocuk oranının daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Sokakta çalışan çocuklar, sadece sokakta çeşitli kişi ve grupların şiddetine maruz kalmamaktadırlar. Aynı zamanda aile içerisinde de şiddete maruz kalmaktadırlar. Aile içerisinde şiddete maruz kaldıklarını belirtenlerin oranı % 72.4 olarak gerçekleşmiştir. Aileler bir yandan çocuklarını sokakta çalıştırarak onları risk ve tehlike altına sokarlarken öte yandan da onların suç ve şiddet benzeri davranışlardan çekinmeleri, kötü arkadaş edinmemeleri, uyuşturucu benzeri madde kullanmaktan kaçınmaları ve aileye para kazandırmaları konusunda da zaman zaman ailenin baskı ve şiddetine maruz kalabilmektedirler. Ailelerin çocuklarına şiddet uygulamalarının diğer önemli bir nedeni

de, çocukların sokakta çalışmaya zorlanması ve günlük kazançlarının kotalandırılmasıdır. Araştırma alanından elde edilen verilere göre, Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların % 45'nin ailesi eve döndüklerinde belirlenen miktarda parayı götürmediklerinde herhangi bir olumsuz bir tutumla karşılaşmamaktadırlar. Geriye kalan çocukların % 65'inin ailesi sokakta çalışan çocuklarının, eve döndükleri zaman belirlenen miktarda parayı getirmelerini zorunlu kıldığı saptanmıştır. Ücret veya kazançları kotalanan bu çocuklar, belirlenen limitteki parayı getirmediğinde; korkarak eve gitme (% 24.8), dayak yeme (% 21.3), kızma (% 5.3) ve korkudan eve gidememe (% 3.8) gibi tutumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Çocukların sokakta maruz kaldıkları fiziksel şiddet, suçluluk davranışlarını edinme, evden ve okuldan kaçma, geceyi dışarıda (sokakta) geçirme, bağımlılık yapıcı maddeleri kullanma ve cinsel yönden istismar edilme gibi risklere maruz kalma açısından bakıldığında, çocukları sokakta bekleyen tehlikelerin büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Araştırma bulgularına göre; çocukların yaklaşık % 40'ı polis tarafından herhangi bir sebeple alıkonulmuştur. Aynı şekilde bu alıkonulan çocukların % 8.8'nin bir veya daha fazla kez hırsızlık, yankesicilik, uyuşturucu madde satma veya kullanma, kavga ve adam yaralama gibi suçları işlemelerinden dolayı sicil kaydı bulunmaktadır. Sicil kaydı olan çocukların da cinsiyet durumuna bakıldığında, tamamının erkek çocuklardan oluştuğu ve bu erkek çocukların % 40'nın, 10-14 ve % 60'nın da 15-18 yaş grubunda yer aldıkları görülmektedir. Bu 35 çocuğun 12'sinin zorunlu göç mağduru ailelerin çocukları oldukları ve diğer 11'nin de ailelerinin başka sebeplerle Diyarbakır kent merkezine göç etmiş oldukları saptanmıştır. Geriye kalan 12 çocuğun ise ailesi uzun yıllardır kente yerleşmiş olanlardan meydana gelmektedir.

Sokakta çalışma ile madde kullanma alışkanlığını edinme arasında da bir ilişki söz edilebilir. Araştırma bulgularına göre çocuklar, sokakta çalışmaya başladıktan sonra sokakta tanıştığı arkadaşlarının % 65.5'inin çeşitli türlerdeki bağımlılık yapıcı maddeleri kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu çocukların % 30.5'i de, sigara dışındaki bağımlılık yapıcı madde kullanan arkadaşlara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Çocukların sokakta çalışmaya başladıktan sonra % 42.5'inin bağımlılık yapıcı maddelerden birini kullanmaya başladıkları ve bağımlılık yapıcı madde kullanan çocukların da % 13.5'nin de sigara dışında herhangi bir bağımlılık yapıcı maddeyi kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, cinsiyetler bağlamında bakıldığında da, bağımlılık yapıcı madde kullananların tamamının erkek çocuklar olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda Diyarbakır'da sokakta çalışan

çocukların; sigara, esrar, alkol, tiner, bali, hap gibi bağımlılık yapıcı maddeleri kullandıkları bulgusu elde edilmiştir.

Sokakta çalışan çocuklar olgusunun analizinde ele alınan diğer bir faktör de evden veya okuldan kaçma durumudur. Okula giden ve okulla beraber sokakta çalışmaya devam eden çocukların % 40'nın en az bir defa dahi olsa okuldan kaçtıkları ve % 20'sinin evden kaçma eyleminde buldukları tespit edilmiştir. Genellikle evden ve okuldan kaçma eylemlerinin erkek çocuklar tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür.

Sokakta çalışan çocukların iş türlerine göre yaptıkları faaliyetlere bakıldığında, çocukların çok sayıda risklerle karşı karşıya oldukları gözlenmektedir. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklar içerisinde en çok risk altında olanların çöp (atık) toplayıcıları oldukları söylenebilir. Çünkü bu çocuklar, gecenin geç saatlerine kadar çalıştıkları için sokaktaki tehlike ve risklere daha açık hale gelmektedirler. Bu çocuklar arasında bağımlılık yapıcı madde kullanma, sapkın, suç ve şiddet eğilimi gibi davranışlar daha yoğun olarak görülmektedir. Sokakta yapılan işlerin; özel nitelik ve sermaye gerektirmemesi çocukların bu işlere girip çalışmalarını kolaylaştırmaktadır. Çünkü sokakta çalışan çocuklar, kısa yoldan aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla yaptıkları işler çoğunlukla sermayesiz, geçici ve düzenli olmayan niteliktedir.

Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların yaptıkları iş türleri cinsiyetlere göre farklılaşabilmektedir. Kız çocukları daha çok mendil, peçete, sakız, eskimo ve su satma gibi basit, beceri ve fazla fiziksel güç gerektirmeyen işleri yapmaktadırlar. Erkek çocukların ise sırasıyla en çok ayakkabı boyama, pazarda el arabasıyla eşya taşıma, simit satma veya bu iş türlerinden bir kaçını farklı zaman diliminde birlikte yaptıkları görülmüştür. Ayakkabı boyama, simit satma, pazaryerinde seyyar satıcılık yapma, çöp (atık) toplama gibi iş türleri genelde en çok erkek çocukların yaptıkları iş türleri olarak dikkat çekmektedir. Bu işleri kız çocuklarının pek yapmadığı gözlenmiştir. Her iki çocuk grubunun ortak yaptıkları iş türleri ise; sakız, çekirdek, su, eskimo, kâğıt mendil satma ve baskül ile tartı yapmadır. Bazı çocukların da gün içerisinde birden fazla işler yaptıkları gözlenmiştir. Gün içinde birden fazla iş türünü yapanların ailelerinin daha yoksul veya parçalanmış oldukları görülmüştür. Çoğunlukla birden fazla iş türünü yapan çocukların 12 yaşından büyük erkek çocuklar oldukları saptanmıştır. Kız çocukların çok az bir kısmı, gün içerisinde birden fazla iş türünü (sabahleyin tatlı satma ve öğleden sonra su, eskimo ve çekirdek satma) yaptıkları görülmüştür.

Ayrıca bu araştırmada, sokakta çalışan çocukların, sokakta çalışma ile ilgili görüşleri de öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırma alanından elde edilen veriler

incelendiğinde, Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların yarısından fazlası (% 57.3) sokakta çalışmaktan memnun olduklarını ifade ettikleri görülmüştür. Geriye kalan sokakta çalışan çocukların % 42.8'i de çalışmaktan memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların yaptıkları mevcut işten memnun olma nedenleri arasında en çok; kazandıkları parayla ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamayı belirtmişlerdir (% 45.9). Bu oran, Diyarbakır'da sokakta çalışan ve sokakta çalışmaktan memnun olduğunu belirten çocukların yarısına yakın kısmının, ailesinin geçimini sağlamak için çalışmak zorunda oldukları anlamına gelmektedir. Diyarbakır'da sokakta çalışan çocukların önemli bir oranı da çalışmaktan memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Memnun olmama gerekçesi olarak da, sokakta var olan tehlike ve riskleri göstermişlerdir (% 43.3).

Ebeveynlerin içerisinde bulunduğu ekonomik ve sosyal şartlar ne olursa olsun, günümüz şartlarında çocukların sokakta yasadışı bir şekilde çalıştırılmaları mazur görülemez. Çünkü aile bütçesine katkı sağlamak veya ailenin geçim sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalan bazı çocukların, sokakta çalışmaya başlamalarıyla birlikte bazı risklerle karşı karşıya kalabilmelerinin yanı sıra aynı zamanda giderek suça eğilimli hale de gelebilmektedirler. Bu nedenle ailelerin, çocuklarını sokakta çalıştırma konusundaki tutumlarını haklı görmek mümkün değildir.

Sonuç olarak; çocuk işçiliğinin önde gelen nedenleri arasında göç ve yoksulluk faktörleri son derece baskın unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle, çocukların sokakta çalışmalarının önüne geçebilmek için göç ve ekonomik sorunların yarattığı problemlerin veya olumsuzlukların ortadan kaldırılması yönünde çaba gösterilmelidir. Bu çerçevede eski yerleşim alanlarına dönmek isteyen ailelere tatmin edici düzeyde gerekli destek ve yardımın sağlanması yolunda adımlar atılmalıdır. Geri dönmek istemeyen ailelere yönelik olarak da ciddi sosyal projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede; çocukların ailelerine yeterli maddi ve manevi yardımlar yapılmalı, çocukların okulla olan bağları güçlendirilmeli, kadın ve kızların eğitime önem verilmeli, yetişkin erkek ve kadınlara yönelik mesleki eğitim programları uygulanmalı, göç sürecinde oluşan sosyo-psikolojik sorunları bertaraf etmek için rehabilite edici çalışmalar yapılmalıdır. Bu süreçte, ilgili tüm kurum ve kuruluşların sorumluluklarını daha dikkatli bir şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir.

3. KAYNAKÇA

- Akyüz, Emine (2000), Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması, MEB Yayınları, Ankara.
- Altuntaş, Betül (2003), Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atauz, Sevil (1998), "Dünya Kentlerinin Yeni Olgusu: Sokak Çocukları", Birikim Dergisi, Sayı:116, s. 68-78.
- Boidin, C. (1995), Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi Çalışma Yaşamında Çocuk Psiko-Sosyolojik Yaklaşım, ILO, Çalışma ve Sos. Güv. Bak. (çev:Bülent Piyal), Çalışma Yönetimi Bölümü, Ankara.
- ÇSGB: Çalışan Çocuklar Bölümü, (2006), Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorun Bizim: Bilgi Materyali Kitap 1, ÇSGB/ÇGM: Çalışan Çocuklar Bölümü Yayınları, Ankara.
- Duyar, İzzet, Özener, Barış (2003),Çocuk İşçiler: Çarpık Gelişen Bedenler, Ütopya Yay. Ankara
- Ennew, Judith (2003), Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar: Planlanma İçin Bir Rehber, Gelişim El Kitabı 4, Çev: Çiçek Öztekin, UNICEF Türkiye Temsilciliği Yayınları.
- Fidan, Fatma (2004), "Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış: Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği", Trakya Üni. Sosyal Bilimler Derg. C.4, S1, Haziran 2004, s:30-49.
- Karatay, Abdullah (2000), "Beyoğlu Bölgesinde Çalışan Çocuklar ve Aileleri", içinde:, Sevgi Usta Sayita Mustafa Ruhi Şirin, 1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı, İstanbul Çocukları Vakfı, İstanbul.
- Kızılcıkelik, Sezgin (1996), Sosyoloji Teorileri-3, Saray Kitapevleri, İzmir.
- Kızmaz, Zahir (2002), Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesinde Suç ve Suçluluk, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Elazığ
- Küçükkaraca, Nilgün (2001), "Göç ve Çalışan Çocuklar- Diyarbakır'da Çalışan Çocuklar", Sosyal Hizmet Sempozyumu 1999, Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet, (Edt:Ümit Onat, Aycan Altay) T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesel Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Ortak Yayını, Ankara.
- UNICEF, (2006), Dünya Çocuklarının Durumu 2006, Dışlanan ve Görülmeyen, UNICEF Yayınları, Ankara.
- Zeytinoğlu, Sezen. (1989), "Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları", Türkiye'de Çocuğun Durumu, 1990'ların Çocuk Politikası Kongresi, DPT, UNICEF, s.241-252.